

Ks. WINCENTY MYSZOR
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Teologiczny

KOPTYJSKA „ŻONA” JEZUSA

Na X Kongresie Koptologicznym w Rzymie (18 września 2012 roku) w Institutum Patristicum Augustinianum koptolog z Uniwersytetu Harvarda z USA, profesor Karen King, przedstawiła raport z odkrycia nowego rękopisu koptyjskiego, fragmentu, który – ze względu na sensacyjne słowa włożone w usta Jezusa: „Moja żona” – zatytułowała *The Gospel of Jesus's Wife. A new Coptic Gospel Papyrus*¹. Możemy pozostać przy tym wyrażeniu, tym bardziej iż inne teksty „ewangeliczne” przyciągają odbiorców, nawet takich, którzy nie znają ewangelii Nowego Testamentu. Uwagę czytelników przykuwają opinie powielane w europejskiej prasie, w stylu zbliżonym do frazy: *badaczka z Harvardu odkryła wzmiankę, że Jezus był żonaty*. Nie trzeba tu zaznaczać, że prasa już nie podała, czego dotyczył ów X Kongres Koptologiczny, co to jest język koptyjski, czym są apokryfy i tak dalej; pochwaliła natomiast badaczkę za odwagę, że podjęła taki temat i wygłosiła referat w miejscu oddalonym kilka kroków od Watykanu, w instytucie naukowym podległym Stolicy Apostolskiej². „Mury Watykanu” miały zdrześć, podobnie jak przy publikacji *Ewangelii Judasza*, a Kościół katolicki, który przez wieki „ukrywał” te tajemnice, miał się podać do dymisji. Faktycznie, „wejście” profesor Karen King na obrady kongresu było znakomite; kilka tygodni przed obradami bowiem opublikowała na stronie internetowej swojego uniwersytetu facsimile papirusowego rękopisu i odczytanie koptyjskiego tekstu³. Referat w postaci obszernego komentarza do koptyjskiego tekstu można znaleźć na stronie internetowej Uniwersytetu Harvarda. Nasza relacja odwołuje się przede wszystkim do tego artykułu (z zachowaniem wszystkich praw autorskich tak autorki, jak i redakcji „Harvard Theological Review”), ale także do innych doniesień w czasopiśmie naukowych i popularnych. Dostęp do tekstu koptyjskiego rękopisu znajduje się podobnie na stronie internetowej Uniwersytetu Harvarda, jak

¹ K. King, *The Gospel of Jesus's Wife. A New Coptic Gospel Papyrus*, <http://www.hds.harvard.edu/faculty-research/.../the-gospel-of-jesus-s-wife> [dostęp: 18.09.2012].

² Wystąpienie prof. King na kongresie koptologicznym nie będzie opublikowane w materiałach kongresu (które ukażą się najwcześniej w 2015), ale w styczniu 2013 roku zostanie opublikowane w „Harvard Theological Review”. Wydaje się, że chodzi o artykuł: K.L. King, *Jesus said to them: "My Wife..."*. *A New Coptic Gospel Papyrus* [with contributions by AnneMarie Luijendijk]: http://news.hds.harvard.edu/files/King_JesusSaidtothem_draft_0917.pdf [dostęp: 18.09.2012].

³ Informacje o treści wystąpienia prof. King na kongresie podaje za prof. Alberto Camplani (por. www.cbsnews.com/.../vatican-paper-papyrus-on-jesus-wife-a-fake [dostęp: 28.09.2012]). A. Camplani jest profesorem historii chrześcijaństwa i historii Kościoła na uniwersytecie państwowym La Sapienza oraz wykładowcą w Institutum Patristicum Augustinianum w Rzymie.

i w artykule profesor Karen King⁴. Rękopis, a właściwie jednokartkowy fragment rękopisu o wymiarach 3,8 cm na 7,6 cm, zawiera na obydwu stronach (verso → i recto ↓) osiem wierszy tekstu i śladów po zapisach. Z fragmentów zdań wynika, że chodzi o rozmowę Jezusa z uczniami. Ten aspekt kieruje nas do innych tekstów opartych na dialogu Zbawcy z uczniami. Przepisany ze strony internetowej tekst koptyjski tego fragmentu nie jest oczywiście żadną edycją, ale ma nam umożliwić rozpoznanie bliższego i dalszego kontekstu frapującego wyrażenia w ustach Jezusa, a mianowicie **ΤΑΖΙΜΕ** (*tahime*), *moja żona*, w wierszu 4., które stało się mottem artykułu King, jak i wielu komentarzy prasowych. A oto jak wyglądają odczytane przez Karen King fragmenty koptyjskiego tekstu⁵:

(recto →)

1	ΝΑ]ΕΙ ΑΝ ΤΑΜΑΑΥ ΑϞΤ ΝΑΕΙ ΠΩ[ΝΖ	.]nie dla mnie. To moja matka dała mi życie
2	]Ε ΠΕΧΕ ΜΜΑΘΗΤΗΣ ΝΙϞ ΧΕ Ϟ[	] Uczniowie rzekli do Jezusa: ona [...]
3	] ΑΡΝΑ ΜΑΡΙΑΝ ΜΠΩΑ ΜΜΟϞ Δ[Ν(?)	] zaprzeczyć: Maria godna tego nie jest[...]
4	] /ΠΕΧΕ ΙϞ ΝΑΥ ΤΑΖΙΜΕ ΜΝ[	Jezus im odpowiedział: Moja żona razem z [...]
5	] ϞΝΑΩΡΜΑΘΗΤΗΣ ΝΑΕΙ ΑΥΩ [	] ona może być uczniem dla mnie i[...]
6	] Ι ΜΑΡΕΡΩΜΕ ΕΘΟΟΥ ΩΑϞΕ ΝΕ[	Niech (?) człowiek zły zwykle [...]
7	] ΑΝΟΚ ϞΩΟΠ ΝΜΜΑϞ ΕΤΒΕ Π[	ja natomiast jestem z nią z powodu [...]
8	] ΟΥΖΙΚΩΝ [...]	...] obraz [...]
9		

(verso ↓)

1	]ΤΑΜΑΑΥ[	] moja matka[
2	]ΝΜΩΜΝΤ[	] razem z trzema[
3	]Α Ε [	] wobec tych[
4	]ΕΒΟΛ ΕΤΝ[	] z pośród (?)[
5	]ΟΠ [	
6	] (.) Ν Ν[	
7		

W uzasadnieniu odczytania i tłumaczenia koptyjskiego tekstu Karen King odwołuje się także do ekspertyzy Shisha-Halevy (z Uniwersytetu Hebrajskiego w Izraelu) oraz pomocy AnneMarie Luijendijk. Nasze rozumienie tekstu i tłumaczenie odwołuje się do jej ustaleń. Jedynie w *recto* (2) końcowe **Ϟ**[...], odczytuję jako podmiot 3 sg f. i tłumaczę *ona* (?)⁶.

⁴ Nieznane są losy rękopisu z okresu przed tą publikacją. Karen King zaznacza jedynie, że wiadomość o istnieniu tego tekstu pojawiła się około 1982 roku oraz że rękopis nie został odkryty bezpośrednio w Egipcie, tylko pojawił się na rynku handlu koptyjskimi rękopisami. Autorka opracowania nie ujawniła jednak nazwiska ostatniego właściciela ani innych okoliczności odkrycia. Wszystko to stało się podłożem do spekulacji o współczesnym fałszerstwie.

⁵ Angielskie tłumaczenie Karen King: (recto): (1)]"not [to] me. My mother gave to me li[fe...](2)]The disciples said to Jesus. „[(3)]deny. Mary is worthy of it [(4)]....."Jesus said to them, „My wife...[(5)]...she will be able to be my disciple...[(6)]Let wicked people swell up...[(7)] As for me, I dwell with her in order to.[(8)] an image[(verso) (1)] my moth[er (2)] three [(3)]...[(4)] forth which...[(5)] (illegible ink traces)(6)] (illegible ink traces). Dla (recto 3) or alternatively: *Mary is n[ot] worthy of it.*

⁶ W polskim tłumaczeniu znak „(,...)” nie oznacza braku 3 liter, tylko po prostu brak liter lub ich nieczytelność, w inny sposób zaznaczono w internetowej edycji tekstu koptyjskiego.

Francis Watson (w artykule opublikowanym na stronie internetowej)⁷ kojarzy tekst z *Ewangelią Tomasza*. Najpierw z log 101:

p. 49,34: ΑΥΩ ΠΕΤΑΜΜΡΕ ΠΕΥ[ΕΙΩΤ ΑΝ Μ]Ν ΤΕΥ

p. 49,35: ΜΑΑΥ ΝΤΑΖΕ ΦΝΑΦΡ Μ[ΜΑΘΗΤΗΣ ΝΑ]

p. 49,36: ΕΙ ΑΝ ΤΑΜΑΑΥ ΓΑΡ ΝΤΑC.....

p. 50,1: [...] ΟΛ ΤΑ[ΜΑΑ]Υ ΔΕ ΜΜΕ ΑC† ΝΑΕΙ ΜΠΩΝΖ

Tłumaczenie: „*i ten, kto nie żywi nienawiści wobec swego [ojca] i swej matki, jak ja, nie będzie moim [uczniem]...bowiem moja matka [mnie urodziła] moja [matka] prawdziwa dała mi życie...*”

Karen King w opracowaniu tego fragmentu również odwołuje się do EvThom log. 101, a także do koptyjskiej wersji Łk 14,26 oraz Mt 10,37.39. A w dalszej części analizy treści przypomina EvThom 105: p. 50,16-18; w polskim tłumaczeniu ten fragment brzmi: *Kto zna swego ojca i swoją matkę, tego nazwą synem rozpusty.*

Dla dalszej części (w. 6) Watson proponuje kombinację z log.45, Ev Thom:

p.41,1-2: ΟΥ ΚΑ[ΚΟC] ΠΡΩΜΕ ΨΑΦΕΙΝΕ ΝΖΝΤΟΝΗΡΟΝ ΕΒΟΛ tłum: *zły człowiek przynosi zwykle złe (rzeczy)...* Greckie ΚΑΚΟC *zły* odpowiada koptyjskiemu ΕΘΟΟΥ *zły*. Uznaje, że ΠΡΩΜΕ to nieregularny rodzajnik m. lp. dla ΠΡΩΜΕ. Wyrażenie: ΨΑΦΕ ΝΕ czyta jako ΨΑΦ(Ι)ΕΝΕ *zwykle przynosi.*

Dla wierszy (3-4) przedstawia z EvThom (log 114): p.51,18-20:

51,18: ΠΕΧΕ CΙΜΩΝ ΠΕΤΡΟC

51,19: ΝΑΥ ΧΕ ΜΑΡΕ ΜΑΡΙΖΑΜ ΕΙ ΕΒΟΛ ΝΖΗΤΝ

51,20: ΧΕ ΝCΖΙΟΜΕ ΜΠΩΑ ΑΝ ΝΠΩΝΖ. ΠΕΧΕ ΙC

(log 114) tłumaczenie: ***Rzekł do nich Szymon Piotr: Niech Mariham odejdzie od nas. Kobiety nie są godne życia. Rzekł Jezus: Oto poprowadzę ją, aby uczynić ją mężczyzną, aby stała się duchem żywym, podobnym do was mężczyzn. Każda kobieta, która uczyni siebie mężczyzną, wejdzie do królestwa niebios.***

Karen King również zwróciła uwagę na EvThom, log 114.

Dla wiersza (7): ΑΝΟΚ †ΨΟΟΠ ΝΜΜΑC ΕΤΒΕ Π[... Watson proponuje porównanie z EvThom log. 30; p.39,1-5:

ΠΕΧΕ ΙC ΧΕ ΠΜΑ ΕΥΝΨΟΜΤ ΝΝΟΥΤΕ ΜΜΑΥ ΖΝΝΟΥΤΕ ΝΕ. ΠΜΑ ΕΥΝ CΝΑΥ Η ΟΥΑ ΑΝΟΚ †ΨΟΟΠ ΝΜΜΑΦ

Tłumaczenie: ***Rzekł Jezus: Gdzie jest trzech bogów, tam są bogowie. Gdzie jest dwu lub jeden, ja jestem z nim***⁸.

Z racji jednego zdania ta propozycja wydaje się wątpliwa. Kontekst wypowiedzi *Ewangelii Tomasza* pozwala Watsonowi przedstawić hipotezę w sprawie fragmentu koptyjskiego odkrytego przez Karen King. Jego zdaniem, fragment ten zawiera kombinację odpowiednich cytatów z *Ewangelii Tomasza*. Zestawienia tych cytatów dokonano, jak sądzi, albo w starożytności, albo wspólnie.

Wracając do artykułu Karen King, możemy wskazać na kilka innych tekstów gnostyckich, które – zdaniem profesora z Harvardu – pozostają w jakimś związku treściowym ze wzmianką o „żonie Jezusa”. Karen King, opisując treść *The Gospel of Jesus' Wife (GosJesWife)*, zwraca uwagę na *Ewangelię Filipa* i postać

⁷ F. Watson, *The Gospel of Jesus' Wife: How a fake Gospel - Fragment was composed*, <http://www.markgoodacre.org/Watson.pdf> [dostęp: 20.09.2012].

⁸ Polskie tłumaczenia za: *Biblioteka z Nag Hammadi. Kodeksy I i II*, tłum. i komentarz W. Myszor, Katowice 2008.

Marii Magdaleny. Najpierw przeanalizujemy teksty „najbliższe” wyrażeniu: **ΤΑ-ΖΙΜΕ** („moja żona”).

EvPhil: NHC II, p.63,30-33: *Mądrość, którą nazywa się nieplodną, jest matką [aniołów] i towarzyszką [zbawcy]* oraz dalej p.63,33-64,5: *Marię Magdalenę zbawca kochał bardziej niż [wszystkich] uczniów i całował ją [często] w jej [usta]. Pozostali [uczniowie...] rzekli mu: „Dlaczego miłujesz ją bardziej niż nas wszystkich?” Zbawca odpowiadając rzekł im „[...] Dlaczego miłują was nie tak, jak ją?”*.

Towarzyszką Jezusa ([**Τ**]ΚΟΙΝΩΝΟΣ **Μ**ΠΣ[ΩΤΗΡ]) jest Mądrość (**Τ**ΣΟΦΙΑ), nazwana także „matką aniołów (**Τ**ΜΑΑ[Υ **Ν**ΝΑΓ]ΕΛΟΣ)⁹. Najbliższe pojęciu „żony” wydaje się „towarzyszka” (**Κ**ΟΙΝΩΝΟΣ). Wypowiedź EvPhil ujeta jest przenośnie, choć można powiedzieć bardzo „nowotestamentalnie”: Mądrość Jezusa to wyraźny wątek Nowego Testamentu¹⁰. Oczywiście gnostycy interpretowali go według swojej teologii. Tu pojawia się też „symbolika” Marii Magdaleny, która była wyróżniona przez Zbawcę. Wydaje się, że przede wszystkim z racji owej symboliki, ale również ucznia Jezusa, o czym wspomina także komentowany tekst (*GosJesWife*, v.5 i 7). W komentarzu do „pocałunku” Jezusa (nam współcześnie kojarzy się raczej „erotycznie”) w *Ewangelii Filipa* (por. p. 59,2-6)¹¹ zaznacza się przenośny charakter. Najpierw w odniesieniu do liturgicznego pocałunku „wtajemniczonych”, a następnie w przenośnym znaczeniu złączonych ze Zbawcą, czyli zbawionych. W *Ewangelii Filipa* znajdziemy jeszcze jedną wzmiankę o „towarzyszce” („żonie”) Jezusa:

EvPhil: p.56,6-11) *Trzy (kobiety) chodziły z Panem zawsze: Maria, jego matka i jego siostra i Magdalena, ta, która się nazywa jego towarzyszką. Bo „Maria” jest jego siostrą i jego matkę tak się nazywa a także jego towarzyszkę.*

Logion z EvPhil ujawnia ewentualnie trzy elementy: „towarzyszkę/żonę”, „matkę” i „trzy” (kobiety?), a więc związki z *GosJesWife*, *recto* v 1, 3, 4 *verso* v. 1 i 2. Wprawdzie „trzy” jest samotnym wyrazem bez zdania, ale pozostaje bardzo blisko w tekście lepiej zachowanych wierszy z „matką” i „towarzyszką/żoną”. Autor EvPhil wyraźnie „korzysta” z wieloznaczności imienia „Maria”. „Maria” jako Maria Magdalena prowadzi nas do innych tekstów gnostyckich, które można kojarzyć z *GosJesWife*. Idąc także za wskazówkami Karen King, należy przeanalizować niektóre wypowiedzi z *Ewangelii Marii Magdaleny* i *Dialogu zbawcy*.

W *Ewangelii Marii Magdaleny* znajdujemy fragment, który wyraźnie (czyli słownie) łączy się z *GosJesWife*. Chodzi o dyskusję apostołów na temat roli Marii Magdaleny: *Odezwał się Piotr, wypowiadając się o sprawach tego rodzaju i zapytał się ich (apostołów) o Zbawcę: „Czy rozmawiał on potajemnie przed nami z kobietą, a nie jawnie? Czy więc powinniśmy się nawrócić i wszyscy jej posłuchać? Czy wybrał ją bardziej niż nas?” Wtedy Maria zapłakała i rzekła do Piotra: „Bracie mój, Piotrze, o czym ty myślisz? Czy sądzisz, że ja to wymyśliłam sama w swoim sercu, albo, że ja kłamię na temat Zbawcy?” Odezwał się Lewi i zwrócił się do Piotra: „Piotrze, od dawna jesteś zagniewany, a teraz widzę, że dręczysz tę kobietę jak przeciwników. Jeśli Zbawca uznał ją za godną, to kim jesteś ty sam, że ją odrzucasz? Na pewno Zbawca znał ją bezbłędnie. Dlatego ukochał ją*

⁹ Cytaty koptyjskie według wydania: *Das Philippus-Evangelium*. (Nag-Hammadi-Codex II,3), wyd. Hans-Martin Schenke, Berlin 1997; polskie tłumaczenie tekstów z: *Biblioteka z Nag Hammadi...*

¹⁰ Por. Ch. Felix, *Jesus Sophia. Die Sophia-Christologie bei den Synoptikern*, Zurich 1970.

¹¹ *Biblioteka z Nag Hammadi...*, s. 237, 270.

bardziej niż nas”¹². Z *GosJesWife* łączy się EvMar przez wątek „uznania” Marii za godną apostołskiego urzędu, „umiłowaną” bardziej niż apostołowie. Być może w *GosJesWife* uznanie lub nieuznanie za godną (por. v.3 *recto*) było również przedmiotem rozmowy Jezusa z uczniami.

W *Dialogu zbawcy* wśród apostołów, uczestników dialogu, znajduje się także Maria (Magdalena). W *Dialogu zbawcy*: „Mateusz rzekł: „Gdy powiedział nam (Zbawca?) módlcie się w miejscu, gdzie nie ma kobiety (to oznacza) zniszczenie dzieła kobiecości i to nie dlatego, że jest jakieś inne rodzenie, lecz, że one zaprzestaną już rodzić”. Maria rzekła: „Czyż nie zostaną zniszczone na zawsze?” Pan rzekł: Ty jesteś tą, która wie, że będą rozwiązane i że ponownie zostaną zniszczone dzieła kobiecości na [tym miejscu]”¹³. Maria rozumiała pouczenie Zbawcy lepiej niż apostołowie. Została wybrana do zrozumienia, czyli gnozy. W *Dialogu zbawcy* wypowiada się na temat początku zła, materii. Wśród „złych urządzeń doczesności” jest też cielesne rodzenie (*dzieła kobiecości*). Słowo to powiedziała jako kobieta, która wszystko rozumiała¹⁴. Jeśli tekst *GosJesWife* nawiązuje do pism gnostyckich – jak to sugeruje Karen King w swoim artykule, to „małżeństwa Jezusa”, czyli „żony Jezusa” nie można traktować dosłownie. Ten wątek nie tylko nie nawiązuje do tradycji nowotestamentalnej, w tym wypadku do historycznego Jezusa, ale w ewentualnej interpretacji gnostyckiej „odrzuca” możliwość faktycznego małżeństwa Jezusa.

Badania *GosJesWife* być może znajdą większe uzupełnienia tekstu koptyjskiego. Tak było z *Ewangelią Marii Magdaleny* – odnalezienie koptyjskiej, obszerniejszej wersji, pozwoliło zidentyfikować fragment grecki¹⁵. Na razie opublikowany fragment koptyjskiego *GosJesWife* nie pozwala na zbyt daleko idące spekulacje. Przede wszystkim z wyrażenia **TAZIME** *moja żona*, którego pełne zdanie nie zachowało się, nie możemy wnioskować, czy użyte zostało w znaczeniu twierdzącym czy przeczącym i jak wiąże się z innymi wypowiedziami Jezusa w rozmowie z uczniami.

W konkluzji swojego artykułu Karen King stwierdza, że koptyjski fragment pochodzi z IV wieku, a grecki tekst, który był podstawą koptyjskiego tłumaczenia, powstał w II wieku. Grecki tekst poświadcza, że w tym okresie w niektórych chrześcijańskich ugrupowaniach rozpatrywano małżeństwo Jezusa. Zdaniem Karen King, tekst ten stanowi dowód, że dopiero sto lat po śmierci Jezusa zaczęto po raz pierwszy rozważać status rodzinny Jezusa. W opinii autorki, podjęcie tego tematu z II wieku pozostawało w związku z kontrowersjami wśród chrześcijan na temat seksualności, małżeństwa i naśladowania Jezusa. Takie wnioski Karen King spowodowały, według profesora Alberto Camplani, że współczesne media zajęły się wyłącznie wątkiem „żony Jezusa” i to bez odniesienia do historycznej postaci Jezusa, ewentualnego związku z tekstami gnostyków, którzy albo odrzucali małżeństwo, albo interpretowali je symbolicznie. Krytycy chrześcijaństwa w II wieku – Camplani przypomina pogańskiego polemistę antychrześcijańskiego Celsusa i jego *Słowo prawdy* – ani jednym słowem nie wspominają o rodzinnym stanie Jezusa¹⁶.

¹² W. Myszor, *Ewangelia Marii Magdaleny. Wstęp, przekład z koptyjskiego, komentarz*, Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne [dalej cyt. ŚSHT] 44,1 (2011), s. 214.

¹³ Por. tenże, *Dialog zbawcy. Wstęp i tłumaczenie utworu z Biblioteki z Nag Hammadi (Nag Hammadi Codex III, 5)*, ŚSHT 36,2 (2003), s. 502.

¹⁴ Por. tamże, s. 500 (log. 53).

¹⁵ Por. W. Myszor, *Ewangelia Marii Magdaleny...*, s. 214-215.

¹⁶ Alberto Camplani na: http://www.manuscript-cultures.uni.hamburg.de/mom/2012_10_mom.html [dostęp: 01.10.2012].